

atque vere possit dici in pariete, quo sine lucernæ igne pervenit ignis. Super hoc Filius dicit, *Qui me*

misit, mecum est (Joan. xiii, 42, 16, 20) : quod vere potuit Filius dicere, *Pater mecum est*. Cum igitur hæc a Patre missio Filii prorsus ineffabilis sit, nec capi ullius cogitatione possit, hoc etiam hic potest intelligi, ut a Patre missus esse dicatur, quod Filius hominibus apparuit in carne, non Pater. Quo enim mittitur Filius, ubi non est? Ubi autem non est sapientia Dei? etc.

autem missus a Patre Filius dicere, Pater mecum est. Sententiam turpiter de ornat exscriptor; nec aliquid deinceps adiungit præter excerpta ex eodem Augustini libro contra Sermonem Ariarum, male compacta et ræde truncatis aut interceptis sententiis inepta lectuque indigna.

ADMONITIO IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

Non uni Augustino, sed aliis nullis auctoribus æque falso tributus fuit, Ambrosio, Hieronymo, Anselmo, Bonaventuræ. Quanquam apud Hieronymum non totus exstat, sed tantum usque ad verba, *Hæc omnia quæ prædicta sunt*, etc., col. 1208, cap. 2; apudque ipsum inscribitur, *De his quæ Deo in Scripturis attribuantur*. Apud Anselmum, *De vestimentis et membris et actibus Deo tributis*. Apud Bonaventuram, *De essentia et invisibilitate et immensitate Dei*. In Mss. Vaticano et Victorino sub Augustini nomine titulum habet, *De essentia divinitatis et de invisibilitate atque incommutabilitate Dei*. Prima et maxima pars libri ex Eucherii Lugdunensis opere de Formulæ spiritualis intelligentiæ sumpta, continet totum caput ejusdem operis primum, quod est de Divinis nominibus.

DE ESSENTIA DIVINITATIS

LIBER UNUS.

I. Omnipotens Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, unus atque trinus, unus videlicet in natura, trinus vero exstat in personis: solus invisibilis, solus immensus atque incomprehensibilis, solus incircumscribitus, solus immutabilis, incorporeus et immortalis, ubique præsens, sed latens: ubique totus, sed immensus. Invisibilis est, quia in essentia sua videri non potest. Apostolo testante, qui ait, *Quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest (1 Tim. vi, 16)*. Et in Evangelio, *Deum nemo vidit unquam (Joan. i, 18)*. Incorporeus est, quia nullis membrorum lineamentis compositus, sive compactus existit, sicut Veritas in Evangelio ait, *Spiritus est Deus; et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare (Id. iv, 24)*. Immensus est, quia quantitas ejus vel qualitas a nullo ex creaturis metiri potest: cui Salomon in oratione sua supplicans ait, *Si cælum et cæli cælorum te non capiunt, quanto magis domus ista quam ædificavi (III Reg. viii, 27)*? Incircumscribitus est, quoniam circumscribi non potest. Illocalis est, quoniam de loco ad locum nequamquam transit, sed neque in loco quolibet retinetur¹, ipso de semetipso per Isaiam prophetam testimonium perhibente atque dicente, *Cælum sedes meum, terra autem scabellum pedum meorum (Isai. lxxvi, 1)*. Et per Jeremiam, *Noune cælum et terram ego impleo, dicit Dominus (Jerem. xxiii, 24)*? Cujus immensitatem propheta in Psalmo consistens ad ipsum Deum ait, *Si ascendero in cælum, tu illic es; et si descendero ad infernum, ades (Psal. cxxxviii, 8)*. De cuius immensitate adhuc in libro beati Job scriptum est, *Excelsior cælo est, et quid facies? Profundior inferno, et unde cognosces (Job xi, 8)*? Longior terra mensura ejus, et latior mari. Qui enim cælum et terram implet, procul dubio nullus est locus ab ejus presentia absens. Super omnem quippe creaturam præsidet regendo atque imperando: subtilis omnia est sustinendo atque portando, non laboris pondere, sed infatigabili virtute: quoniam nulla creatura ab eo condita per se subsistere valet, nisi ab ipso sustentetur qui illam creavit. Extra omnia est, sed non exclusus: intra omnia est, sed non inclusus. Immutabilis est, quia ab eo quod est mutari omnino non potest, ipso dicente per Mala-

chiam prophetam, *Ego Dominus et non mutor (Malach. iii, 6)*. Ideo autem Deus immutabilis dicitur, quia in natura ejus, ira, furor, penitentia, oblitio, recordatio, et alia his similia, nullo modo accidunt. Simplex enim natura est, et immutabilis atque imperturbata; atque aliud est ipse, et aliud quod habet; sed ipsum est quod habet et quod est. Immortalis est, quia mori nullo modo potest, Apostolo hoc attestante atque dicente, *Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest (1 Tim. vi, 16)*. Ubi-umque autem sacra Scriptura sparsim per divinos Libros, in Deo motus animæ seu humana membra describit, id est, caput, capillos, oculos, palpebras, aures, nares, os, labia, linguam, cor, imaginem, uterum, manus, dexteram, sinistram, digitos seu digitum, brachium, alas, scapulas, posteriora, pedes; item motus animæ, iram, furorem, oblivionem, recordationem, penitentiam, et alia his similia: non carnaliter juxta historiam a recte intelligentibus sentienda² sunt, sicut a Judæis et a plerisque hæreticis carnaliter sapientibus, qui Deum corporeum atque localem opinantur; sed spiritualiter omnia de eo intelligenda et consistenda sunt. Si quis autem in Deo humana membra, seu motus animæ more humano inesse credit, procul dubio in corde suo idola fabricat. Igitur, ut dictum est, figuratè in Deo caput cum legimus, ipsam essentiam divinitatis ejus, quæ omnia præcedit, et cui universa subjecta sunt, intelligere debemus. Capillos vero capitis ejus, sanctos Angelos seu universos electos typice accipi oportet. De quo sacramento in libro Danielis prophetæ scriptum est, *Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit: vestimentum ejus quasi nix candida et capilli capitis ejus quasi lana munda (Dan. vii, 9)*. Hoc enim significat per vestimentum ejus candidum, quod et per capillos capitis ejus, sanctos videlicet Angelos et multitudinem sanctorum dealbatorum. Vel certe ideo capilli ejus lane munda comparantur, ut per hoc Antiquus dierum esse credatur. Oculos habere dicitur Deus, pro eo quod omnia videt, et nihil eum latet, in cuius conspectu, ut ait Apostolus, *nulla creatura invisibilis est. Omnia enim nuda et aperta sunt*

¹ Ms. Vaticanus, *continetur*.

² Apud Hieronymum, *sentienda*.

oculis ejus (Hebr. iv, 13). Aliter vero oculi Domini respectus gratiæ ejus intelliguntur, ut est illud in Psalmo, *Oculi Domini super justos* (Psal. xxxiii, 16). Item aliter oculi Domini, præcepta ejus per quæ nobis lumen scientiæ subministrant, mystice accipiuntur : ut est illud in Psalmo, *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos* (Psal. xviii, 9). Palpebræ Domini, occulta atque incomprehensibilia judicia ejus, sive spiritualis in divinis Libris locutio ejus innuitur : de quibus occultis atque incomprehensibilibus sacramentis atque judiciis in Psalmo scriptum est, *Palpebræ ejus interrogant filios hominum* (Psal. x, 5), id est, probant. Aures habere dicitur Deus propter quod omnia audit, et nihil illud sub silentio latet : de quo in libro Sapientiæ scriptum est, *Auris zeli audit omnia, et tumultus murmurationum non absconditur* (Sap. i, 10). Nares Dei, inspiratio ejus in corda fidelium : ut est illud in libro Regum, *Ascendit fœnus de naribus ejus* (II Reg. xii, 9), id est, lacrymosa compunctio penitentiam per inspirationem¹ illius. Facies Dei, cognitio divinitatis ejus ad homines : de qua cognitione in Psalmo scriptum est, *Ostende nobis, Domine, faciem tuam, et salvi erimus* (Psal. lxxix, 4); hoc est, da nobis cognitionem tuam : quæ cognitio per Filium hominibus innouit ipso dicente in Evangelio, *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (Matth. xi, 27). Aliter vero facies Dei significat invisibilem essentiam divinitatis Filii Dei : de qua ipse Dominus ad Moysen per Angelum respondens ait, *Posteriora mea videbis; faciem autem meam videre non poteris* (Exod. xxxiii, 23); ac si diceret, Incarnationem meam videbis in novissimis diebus, divinitatem autem meam videre non poteris. Os Dei, Filius Dei Patris, id est, Christus Dominus : de quo Isaias propheta ex persona Judæorum effatus ait, *Quia os ejus ad iracundiam provocavit* (Thien. i, 18). Aliter vero os Domini, sermo ejus sive jussio accipitur : de quo sermone Domini prædictus propheta ait, *Os Domini locutum est* (Isai. lvi, 14); hoc est, Verbum Dei. Patris filius, per quod omnia facta sunt : de quo in Psalmo, *Verbo Domini cæli firmati sunt* (Psal. cxxxii, 6). Et alibi, *Misit Verbum suum, et sanavit eos* (Psal. cvi, 20). Et in Evangelio, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. i, 1). Lingua Dei mystice significat Spiritum sanctum, per quem Deus Pater secretum suum hominibus manifestavit : unde in Psalmo, *Lingua mea culanias scribæ velociter scribentis* (Psal. xlii, 2). Labia Domini, utriusque Testamenti consonantia intelliguntur : de quibus duobus Testamentis in Proverbiis scriptum est, *Divinatio in labiis ejus, in judicio non erravit os ejus* (Prov. xvi, 10). Brachia Dei Patris, Filius ejus et Spiritus sanctus intelliguntur : sicut est illud in Isaiâ propheta, *Et brachia mea populos judicabunt* (Isai. li, 5). Brachium Dei Patris singulariter, Filius ejus accipitur : de quo Jeremias propheta ad ipsum ait, *Ei nunc, Domine Deus, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti in manu forti et brachio extento* (Jerem. xxxii, 21). Idcirco autem Filius Dei Patris, brachium ejus dicitur, quia omnis creatura electa ab ipso continetur. Dextera Dei Patris, idem unigenitus Filius accipitur : de quo in Psalmo ex persona hominis assumpti, *Dextera, inquit, Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me* (Psal. cxvii, 16). Aliter autem dextera Domini gloriâ Patris significat, id est, æternam beatitudinem : de qua in Psalmo ex persona Patris ad Filium, *Sede a dextris meis* (Psal. cix, 1). Dicitur autem et dextera Dei omnis electa creatura in cælo et in terra, sicut et per sinistram ejus intelligitur reproba creatura, id est, demones et omnes impii qui ad lævam positi æterna supplicia sustinebunt. Manus Dei Patris, Filius Dei accipitur, pro eo quod per ipsum omnia facta sunt : sicut est illud in Isaiâ propheta, *Omnia*

hec manus mea fecit (Isai. lxxvi, 9), et facta sunt omnia. Aliter vero manus Dei potestas ejus intelligitur : de qua potestate in libro Jeremie scriptum est, *Sicut lutum in manu figuli, ita vos in manu mea, domus Israel* (Jerem. xviii, 6). Item manus Dei flagellum accipitur : de cuius percussione in Sophonia propheta scriptum est, *Extendam manum meam super Judam et super habitantes Jerusalem, et disperdam de loco hoc reliquias Baal, etc.* (Sophon. i, 4). Pro qua Domini percussione beatus Job de semetipso ait, *Manus Domini tetigit me* (Job. xix, 21). Digitus Dei singulariter, Spiritus sanctus accipitur, a quo Spiritu sancto Lex in duabus tabulis lapideis in monte Sina scripta narratur. Ipse enim scripsit qui scribenda dictavit, id est, Spiritus sanctus, de quo Spiritu sancto Dominus in Evangelio, *Si ego, inquit, in digito Dei eicio demonia* (Luc. xi, 20). Quod alius evangelista aperte declarans ait, *Si ego in Spiritu Dei eicio demonia* (Matth. xii, 28). Sicut enim digitus cum manu vel brachio, manus vero vel brachium cum corpore unum sunt in natura; ita Pater et Filius et Spiritus sanctus tres quidem sunt personæ, una autem substantia divinitatis. Digni Dei pluraliter, sancti intelliguntur Prophetæ, per quo Spiritus sanctus libros Legis ac Prophetarum sua inspiratione descripsit : de quibus in Psalmo scriptum est, *Videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum* (Psal. viii, 4). Per cælos enim, libros Legis et Prophetarum; per digitos vero, sanctos, ut dictum est, Prophetas mystice insinuavit. Imago Dei Patris invisibilis, unigenitus est Filius ejus, de quo Apostolus ait, *Qui est imago Dei invisibilis* (Colos. i, 15). Aliter namque est imago Dei Patris in Filio suo, quem non aliunde, sed de semetipso, hoc est, de substantia sua per omnia sibi similem genuit et æqualem : aliter vero in anima hominis, quam non ex se, id est, de substantia sua, sicut plerique hæretici opinati sunt, genuit, sed ex nihilo creavit. Sicut aliter est imago cujuslibet regis in filio ejus quem ex semetipso sibi similem genuit, id est, homo hominem; aliter vero in anulo ejus, sive in cera imago illius impressa, quæ non est hoc quod ipse, sicut filius qui naturaliter, hoc est quod et pater. Cor Dei Patris, arcantum sapientiæ ejus mystice innuit, ex quo Verbum, id est, Filium suum impassibiliter sine initio genuit, ipso dicente per prophetam, *Eruclavit cor meum verbum bonum* (Psal. xlii, 2). Alas habere legitur Deus, pro eo quod more avis electos suos tanquam pullos sub se colligit, fovet, et ab insidiis diaboli et malorum hominum protegit : de cujus protectione Propheta in Psalmo ad ipsum ait, *Sub umbra alarum tuarum protegeme* (Psal. xvi, 8). Scapulas habere dicitur Deus, quia infirma membra Ecclesiæ patienter quasi in scapulis portat, et portando protegit : de quo in Psalmo viro justo dicitur, *Scapulis suis obumbrabit tibi, et sub pennis ejus sperabis* (Psal. xc, 4). Venter Dei Patris, secreta origo substantiæ ejus accipitur, ex qua origine ineffabiliter ante omnem creaturam Filium suum genuit : ipso testimonio perhibente per prophetam ac dicente, id est, Patre ad Filium, *Ex utero ante luciferum genui te* (Psal. cix, 3). Aliter uterus Dei incomprehensibilis et occulta judicia ejus, quæ rimari nequeunt, mystice insinuat : de quibus occultis judiciis ejus in Job scriptum est, *De cujus utero egressa est glacies, et gelu de cælo quis genuit* (Job xxxviii, 29). Posteriora Filii Dei, incarnatio ejus accipitur, quæ extremo tempore ad redemptionem humani generis facta est : de qua posteriori parte Filii Dei in monte Sina ad Moysen per angelum loquens ait, *Posteriora mea videbis, faciem autem meam videre non poteris* (Exod. xxxiii, 23); ac si ei diceret, Incarnationem meam videbis, deitatem meam videre non poteris. Pedes Dei, stabilimentum virtutis ac potentiæ illi sunt, eo quod ubique præsens sit, et universa illi sint subjecta, ipso dicente per Isaiam prophetam, *Cælum mihi sedes est; terra autem scabellum pedum meorum* (Isai. lxxvi, 1). Aliter vero pedes Filii Dei, incarnatio ejus intelligitur, quæ divinitati subjecta est, tanquam capiti pedes, sive pro

¹ Ms. Sorbonicus, *inspiratione*. Hieronymus, *de inspiratione*.

eo quod circa finem mundi ipsa incarnatio facta est. Sicut enim per caput, ut dictum est, divinitas; ita per pedes figuratiter humanitas ejus exprimitur: de qua humanitate in Exodo scriptum est, *Viderunt Deum Israel*, hoc est, Moyses et Aaron et Nadab et Abiu et septuaginta de senioribus populi, *et sub pedibus ejus, quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cælum cum serenum est* (Exod. xxiv, 10). Sicut autem per lapidem sapphirinum cælestes creaturas, id est, sanctos Angelos; ita per cælum serenum sanctam electorum Ecclesiam ex hominibus assumptam figuratiter demonstrare voluit. Super quas duas creaturas homo assumptus a Filio Dei in perpetuum regnat. De quo in Psalmo, *Omnia*, inquit, *sub pedibus ejus* (Psal. viii, 8). Aliter per pedes Domini, id est, Jesu Christi, significati sunt sancti prædicatores, de quibus in Deuteronomio scriptum est, *Qui appropinquant pedibus ejus, accipient de doctrina ejus* (Deut. xxxiii, 5). Vestimentum Filii Dei aliquando caro ejus, quæ a divinitate assumpta est, in divinis Libris figuratiter accipitur: de quo indumento carnis ejus Isaias propheta vaticinans ait, *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra* (Isai. lxi, 4)? Rursus vestimenta ejusdem Domini, sancta accipitur Ecclesia, quæ per fidem et dilectionem ei conjuncta est: de qua in Psalmo scriptum est, *Dominus regnavit, decorem indutus est* (Psal. xcii, 4); et in alio psalmo ad ipsum Dominum, *Confessionem et decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento* (Psal. ciii, 2). Pallium Christi, jam dicta ejus Ecclesia recte intelligitur: de qua in libro Genesis scriptum est, *Lavabit in vino stolam suam*, hoc est, in sanguine passionis carnis suam; *et in sanguine uvæ pallium suum* (Gen. xlix, 11), id est, Ecclesiam suam. Calceamenta Domini nostri Jesu Christi mystice significant incarnationem ejus, quam ex mortalitate generis humani assumere dignatus est: de qua incarnatione sua ipse per Prophetam in Psalmo ait, *In Idumæam extendam calceamentum meum* (Psal. lxx, 10): id est, plebi Gentium manifestabo incarnationem meam. Gressus Dei, adventus Filii Dei in mundum, et regressio ejus ad Patrem: de quibus gressibus Psalmista canit, *Visi sunt gressus tui Deus, ingressus Dei mei regis qui est in sancto* (Psal. lxxvii, 25). De cælo enim venit in utero virginis, de utero vero nascendo, positus est in præsepio. Postquam autem omnia implevit, pro quibus a Patre missus venerat, appensus est in ligno crucis: de cruce autem depositus, secundum carnem sepultus est, secundum animam vero ad inferna descendit: tertia autem die per potentiam divinitatis suæ carnem suam de sepulcro suscitavit: et post dies resurrectionis suæ, quadragesimo scilicet die, videntibus Apostolis ascendit in cælum (Act. i, 9), et sedet ad dexteram Patris, id est, in gloria ejus. Ii sunt enim gressus Filii Dei, iste descensus et ascensus ejus qui frequenter in sacris Scripturis legitur. Ascendere Deus dicitur, cum Filius Dei carnem de nobis assumptam in cælum velut captivam duxit: sicut est illud in Psalmo, *Ascendit in altum, captivam duxit captivitatem* (Psal. lxxvii, 19); quia naturam humani generis, quæ a diabolo captiva in mundo retinebatur, assumens, secum in cælum ubi nunquam antea fuerat, tanquam captivam deportavit. Abscondere faciem suam Deus legitur, cum quibusdam reprobis eorum exigentibus culpis cognitionem suam abscondit: sicut in populo Judeorum nunc impletum videmus; qui negantes Filium Dei, scientiam veri Dei perdidierunt, ut similes fierent Gentibus quæ Deum non noverunt. Ostendere faciem suam dicitur Deus, cum respectu gratiæ suæ quibus vult, electis scilicet suis, se ipsum in corda eorum occulta inspiratione insinuat, et ad diligendum se amorem suum infundit. Sedere dicitur Deus, non corporaliter humano more, sed potentialiter super omnem creaturam rationalem præsidere¹, ut est illud in Psalmo, *Regnavit Dominus*

super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam (Psal. xlii, 9). Sedere etiam dicitur Deus super Cherubim, quod interpretatur, Scientiæ plenitudo, sive multitudo, per quod significatur sancti Angeli, sive mentes spiritualium virorum in quibus Deus invisibiliter præsidet et regnat. In illis enim sedet, qui scientiæ ejus et dilectione pleni sunt. In Proverbiis quippe Salomonis scriptum est, *Anima justi sedes est scientiæ*. Sapientia vero Dei Patris Christi tus est, qui in animas justorum sedere dicitur. Descendere in mundum Deus legitur, quando aliquid novum quod antea non fuerat in creatura humana operatur: sicut Filius Dei Patris descendisse narratur, quando veram carnem ex Maria virgine propter redemptionem nostram suscepit, et verus homo fieri dignatus est, non amittendo quod erat, sed assumendo quod non erat: de cujus descensione, hoc est, incarnatione in Psalmo scriptum est, *Inclinavit cælos, et descendit, et caligo sub pedibus ejus* (Psal. xvii, 10). Cælos inclinavit, quia ante adventum suum prænitios Angelos sive Prophetas misit, qui ejus adventum hominibus nuntiarent. Caligo sub pedibus ejus fuit, quia impii homines a sua malitia cæcati, ejus incarnationem agnoscere non potuerunt: sed neque nunc possunt. Stare Deus dicitur, cum nos infirmos, id est, creaturam suam ad prænitiam et conversionem vitæ patienter sustinet: ut est illud in Habacuc propheta, *Stetit, et mensus est terram, et dissolvit gentes* (Habacuc iii, 6); id est, stetit ad subveniendum, et dissolvit credentes in se a vinculis peccatorum. Transire dicitur Deus, cum a cordibus quorundam hominum, in quibus ante per fidem inhabitare credebatur, postea subrepente perfidia vel quolibet delicto ab his recedit, et ad alios transit. Quemadmodum de Judæis ad Gentes, et de hæreticis ad catholicos, seu de quibuslibet irreligiosis et negligentibus pro vitio suo recedere dicitur Deus, et ad alios transire, quod non localiter aut visibiliter, sed invisibiliter occulto justoque judicio facere consuevit. Ambulare dicitur Deus, non de loco ad locum transiendo, quod impium est ita credere: sed deambulatione ejus est in cordibus sanctorum delectari; sicut scriptum est, *Et inhabitabo in eis, et inambulabo, et erorum illorum Deus* (Levit. xxvi, 12). Vel certe ambulare Dei, est in sanctis prædicatoribus suis de loco ad locum transire. Loqui Dei est, invisibiliter sine sono vocis vel quolibet strepitu occulte² in mentibus sanctorum voluntatem suam atque rectum intellectum inspirare, seu futura sicut sanctis Prophetis revelare. Quæ locutio Dei, ut quidam volunt, tribus modis accipitur. Primo namque modo per subjectam creaturam, sicut ad Moysen, in rubo et igne apparuit; vel sicut ad Abraham, et Jacob, sive jam dictum Moysen et ceteros sanctos, quibus voluit, in Angelis apparere dignatus est. Secundo modo in somnis, sicut ad Jacob et ad Zachariam prophetam, et ad Joseph sponsum Mariæ, et ad alios sanctos quibus voluit secreta revelare. Terio autem modo, neque per creaturam visibilem, neque per somnium, sed occulta tantum inspiratione invisibiliter corda sanctorum tangendo loquentes efficit³, quemadmodum in libris Prophetarum legitur, cum ipsi Prophete divino subito afflati Spiritu exclamabant dicentes, *Hæc dicit Dominus*. Videre Dei, est acta bona approbare: sicut illud est in Genesi, *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona* (Gen. i, 31); id est, intelligentibus bona esse demonstravit. Aliter videre Dei, est mala hominum sciendo reprobare, sicut est illud in Isaiâ propheta, *Et vidit Dominus, et apponit malum in oculis ejus* (Isai. lxx, 15). Item aliter videre Dei, est nos videntes, id est, scientes facere: ut est illud in Psalmo, *Proba me, Domine, et scito cor meum, interroga me, et cognosce semitas meas; et vide si via iniquitatis in me est, etc.* (Psal. cxxxviii, 23). Modus iste locutionis et

¹ Apud Hieronymum, *super omnem creaturam regnando præsidere*.

² Alias, *occultum*.

³ Apud Hieronymum, *tangendo afficit*.

in libro beati Job similiter reperitur, ubi de sapientia Dei Patris, postquam plurima et insignia locutus est de Deo Patre, adiecit : *Tunc vidit illum, et narravit et investigavit et pręparavit* (Job xxviii, 27); id est, videntes fecit atque predicantes et investigantes atque aliis nuntiantes. Cognoscere Dei, est cognoscentes facere, sicut ait ipse ad Abraham, *Nunc cognovi quod timeas Deum* (Gen. xxi, 12). Neque enim ille ex tempore novit, qui scit omnia antequam fiant : sed cognoscere dicitur Deus cognoscentes facere, ut qui prius de se quales essent incogniti erant, per ejus interrogationem, id est, probationem sibi metipsis manifesti fierent. Tale est et illud in lege Moysi de populo Israelitico, *Ut tentem, inquit, eos, utrum custodiant mandata mea, an non* (Deut. xiii, 3). Nescire Dei, est quosdam reprobos reprobare : sicut est illud in Evangelio, *Nescio vos unde sitis, recedite a me, omnes qui operamini iniquitatem* (Luc. xiii, 27; Psal. vi, 9). Zelare dicitur Deus, cum creaturam suam quam non vult perire, sæpe castigat, corripit atque flagellat, et flagellando ad se reducit. Vel certe zelare Deus dicitur, cum nullum peccatum impunitum vult relinquere. Justus enim est, et ideo omnis injustitia execrabilis est illi, quam, ut dictum est, impunitam nullo modo patitur. Irasci dicitur Deus, non animi motu vel qualitate perturbatione, quę illi omnino accidere non potest; sed creature delinquenti, id est, hominibus impiis et peccatoribus justam inferre dicitur ultionem, hoc est, illis reddere quod merentur : et hæc ultio divina et ira vel furor ejus dicitur. Pœnitere Deus dicitur, non quod more hominum pro transactis operibus suis pœniteat : qui enim omnia novit antequam fiant, pro præteritis factis suis pœnitere non potest : sed pœnitentia Dei est statuta mutare, et quod prius aliter inchoatum fuerat, in aliud mutare; id est, aut de bono exigentibus culpam in malum, sicut de Sathã legitur pœnituisse Deum, quod constituisset eum regem (I Reg. xv, 11); vel sicut nunc videmus in populo Judæorum factum, qui cum esset populus Dei, ob impietatem suam facti sunt synagoga satanę : de malo vero in bonum, sicut accidit in populo Gentium, qui ante non populus Dei, nunc autem per gratiam Christi populus Dei effectus est. Hoc quippe modo occulto Dei judicio Judas proditor de apostolatus gradu lapsus in inferni barathrum deincersus est, latro vero post crimen rapacitatis de cruce ad paradysum translatus est. Hanc quoque immutationem de bono ad malum, ut dictum est, sive de malo ad bonum, que occulto justoque judicio Dei, seu per severitatem justitię, seu per misericordiam ejus fiat, pœnitentiam Dei dicimus. Quod expressius in libro Jeremię prophete scriptum est. Non pœnitere Dei, est statuta nullo modo mutare : ut est illud in Psalmo, *Juravit Dominus, et non pœnitebit eum*; id est Pater ad Filium, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec* (Psal. cix, 4). Sacerdos Patris dicitur est Filius Dei, non secundum divinitatem, sed secundum humanitatem, in qua se se pro nobis per passionem et mortem suam acceptabile sacrificium Deo Patri obtulit, ut ipse esset sacerdos, qui et sacrificium. Oblivisci dicitur Deus, cum quibusdam impiis et peccatoribus non miseretur, quod utique non facit per crudelitatem que in Deo non est, sed per occultum justumque judicium suum. Indurare dicitur Deus quorundam malorum corda, sicut de Pharaone rege Egypti scriptum est : non quod omnipotens Deus per potentiam suam corda eorum induret, quod est impium ita credere; sed exigentibus eorum culpam, cum duritiam cordis quam ipsi sibi mala perpetrando nutrivant, non auferit, qua ipse illos indurat, quia justo judicio indurari sinit. Dormire Dei, est cum unigenitus Filius Patris in assumpta carne pro nobis mori dignatus est : cujus mors recte dulcis somnus predicatus est, ipso dicente per Jeremiam prophetam, *Ideo quasi de somno suscitatus sum; et vidi, et somnus meus dulcis est mihi* (Jerem. xxxi, 26). Aliiter dormire dicitur Deus, cum fides ejus inter prospera hujus mundi in quorundam fidelium corde non vigilat, sed

dormit. Hanc dormitionem Salvator nocte in se significavit, cum in navi inter fluctus maris dormivit (Math. viii, 24). Vel certe dormire Dei est, electis suis in tribulationibus hujus mundi positus tardius subvenire, sicut est illud in Psalmo, *Exsurge, quare dormitis, Domine* (Psal. xliii, 23)? Vigilare Dei est, in defensionem electorum suorum, et ultionem inimicorum suorum se manifestum demonstrare¹.

II. Hęc omnia quę prædicta sunt, et alia his similia, quę de Deo sacra Scriptura juxta historiam narrat, non secundum litteram, ut dictum est, sed significativa locutione accipienda sunt : quia omnipotens Deus in essentia divinitatis suę spiritus est, non caro; invisibilis atque incorporeus, nullisque humanis membris compositus : et ideo non de oculis carnis, sed de oculis cordis contemplandus est. Deus sapientia est, veritas est, charitas est, justitia est; et ideo eidem oculis videndus est quibus hæc omnia contemplantur : et ideo non corporeis, ut dictum est, obtutibus, sed ex corde mundo a fidelibus intueendus est. Scriptum quippe est in Evangelio, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Math. v, 8). Hoc est enim præmium sanctorum, non in hac tantum vita, sed potius in futura repositum; dicente beato Joanne apostolo, *Charissimi, filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus enim quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. iii, 2). Hęc promissio, ut dictum est, post resurrectionem carnis et judicium Dei, est in sæculo futuro sanctorum reposita. In presenti vero vita nullus tam sanctus, nemo ita perfectus ex electis Dei, qui ipsum Dominum in essentia divinitatis suę, sicuti est, vidit unquam, aut videre poterit : ipso testante ad Moysen, *Non enim videbit me homo, et viet* (Exod. xxxiii, 20); ac si diceret, Nemo quamdiu mortaliter vivit, Deum ut est videre poterit. Vident enim sancti in presenti vita Deum, non ita ut est in substantia sua, sed per speculum et in ænigmatate, postea autem facie ad faciem (I Cor. xiii, 12). Vident in hac vita credendo, non corporeis oculis cernendo. Videre enim Deum, est recte illum credere et ex corde diligere. Hoc quippe significat nomen Israel, quod interpretatur, *Vir videns Deum*. Sed quia Filius Dei qui in substantia divinitatis cum Patre unum est, ob reparationem humani generis quod in Adam lapsum fuerat, prope finem mundi in utero Marię virginis illapsus, veram carnem ex ejus substantia creavit, atque in singularitate persone suę ita univit, ut Deus pariter esset et homo; simplici vero persona, ut dictum est, gemina vero substantia ex eadem virgine incorrupto pudore nasceretur; ut qui erat et est in divinitate verus Deus ex vero Patre genitus invisibilis, incorporeus atque incomprehensibilis sicut et Pater, ipso esset et verus homo visibilis, corporeus; et circumscriptus; atque idem ipse, non alius Deus et alius homo, sed Deus et homo, unus Christus Dei Filius, passus pro salute nostra, in sola carne mortuus et sepultus, in eadem carne in qua etiam die tertio per virtutem divinitatis suę de sepulchro resurgens, ascendit in cœlum, et sedet ad dexteram Patris : quem inde venturum ad judicandum vivos et mortuos in eadem carne in qua ascendit, sed glorificata, universalis expectat Ecclesia, quemadmodum in Symbolo universi decantant fideles; ideo eundem Dei Filium secundum substantiam divinitatis suę invisibilem et incorporeum et immortalem atque incircumscriptum, sicut et Patrem et Spiritum sanctum credere et confiteri oportet : juxta humanitatem vero visibilem, corpoream, localem atque omnia membra humana veraciter habentem credere convenit et confiteri. Quoniam sicut eundem Dei Filium et redemptorem nostrum secundum divinitatem invisibilem et incorporeum, sicut et Patrem et Spiritum sanctum non credere impium est : ita eundem Dei Filium in

¹ Hic desinit liber iste in Ms. sorbonico et ad Hieronymum.

hominem assumpto, visibilem et corporeum atque localem post resurrectionem non credere et profiteri, profanum est. Illud autem quod in Genesi scriptum est, dicente Deo Patre ad Filium, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26) : non ita accipiendum est quasi Deus corporeus sit, et membrorum lineamentis compositus, ad quam compositionem corpoream exteriorem hominem nostrum, humanum videlicet corpus, veluti ad similitudinem suam fecerit; sicut Judæi et cæteri infideles plerique opinati sunt, quod ita credere impium est. Deus autem, ut sæpe dictum, spiritus est, non caro: sapientia¹ est, non corpus. Ad imaginem quippe suam Deus hominem fecit, non in corpore, sed in anima; non in corpore, sed in sensu; non in exteriore homine, sed in ratione. Animaque hominis, ut dictum est, ideo ad imaginem Dei facta esse perhibetur, quia spiritualis creatura est invisibilis et incorporea atque immortalis: non de substantia Dei originem trahens, sicut Manichæi et Priscillianistæ hæretici false opinati sunt; sed ex nihilo a Deo creata. Quæ initium habet, finem vero habere nescit. Quæ humana anima, ob hoc quod a Deo rationalis, quod intellectualis facta est, imago Dei esse dicitur. Inest enim illi per naturam rationalis sensus, per quem intelligit, sapit, atque inter bonum malumque discernit. Inest illi memoria, per quam transacta recordatur: inest voluntas per quam quæ vult eligit: inest sensus, per quem et sentit: inest ratio, per quam et occulta et invisibilia

contemplatur, per quam Deum creatorem suum in telligit, per quam vera a falsis discernit, per quam invisibilia et Deum oculis cordis contemplatur seu speculatur². In his omnibus anima hominis ad imaginem Dei facta esse narratur: hæc omnia communia habet cum angelis, corpus vero cum animalibus brutis quæ intellectu carent. Hujus animæ origo occulta est, et soli Deo cognita. Ipsa quoque anima hominis pro eo quod spiritualis creatura est, in sacra Scriptura aliquando spiritus dicitur, aliquando vero natura³, aliquando etiam vita, nonnunquam vero cor esse dicitur: et cum sit una in natura sua, propter varios effectus⁴, diversa vocabula sortita est. Similitudo vero Dei in nomine refertur ad opus justitiæ, dicente Domino in Lege, *Sancti estote, quia ego sanctus sum Deus vester* (Levit. xix, 2). De qua sanctitate beatus Paulus apostolus informans nos ait, *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis* (Ephes. iv, 23). Et iterum ipse, *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (1 Cor. xi, 1). Et beatus Joannes exhortans ait, *Qui dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulavit et ille ambulare* (1 Joan. n, 6). Et Veritas in Evangelio, *Estote misericordes, sicut et Pater vester cælestis misericors est* (Luc. vi, 36). Sicut enim imago Dei ad naturam pertinet animæ, ita et similitudo refertur ad opus justitiæ.

¹ Ms. victorinus et valcanus, et de oculis cordis speculatur.

² Ms. valcanus et Victorinus, aliquando anima.

³ Ms. victorinus, diversos affectus.

⁴ Sic Ms. Victorinus. At editti, substantiæ.

DE UNITATE SANCTÆ TRINITATIS DIALOGUS (a).

Cum me pervigil fidei cura fecisset exsomnem, his me interrogationibus percontavi, et tali studio scholæ nostræ lumen accendi. Judicet vero lector, an utile sibi hoc sit; mihi tamen, si neglexerit, nihil subtrahit. INTERROGATIO. Pater, inquit, Deus est? RESPON- SIO. Nec profanus ignorat. INT. Filius Deus est? RESP. Apostolus testis est. INT. Quid enim ait? RESP. *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem qui est super omnes Deus benedictus in sæcula* (Rom. ix, 5). INT. Quid de Spiritu sancto autumaris? RESP. Magna mihi brevisitas docendi quod Deus sit, suffragatur. INT. Quæ illa sit, aveo scire. RESP. Quod ex Patre procedat: prohem solum, quod et peccata dimittat. INT. Ubi istud legis? RESP. In Joanne, cum insufflavit Dominus in faciem discipulorum, et ait: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remisistis peccata, remissa erunt; et quorum detinueritis, detenta sunt* (Joan. xx, 22, 23). INT. Nihil fortius. RESP. Alia multa nescis? INT. Quæ? RESP. Quod Christum creat in viscere, quod super Christum venit in flumine, quod vivificat omnia, quod Baptismum consecrat, quod Christum dirigit, quod replet orbem, quod Trinitati contaxatur, quod novit, capit et regit omnia, nec solum terrestria, sed et cælestia, quod Apostolos eligit ac destinaat, quod dona sua et prophetias quibus velit impartiat: et plura quæ in Scripturis sanctis

posita, ad momentum non occurrunt. Et si istis non tangeris, mihi tamen solum quod de Patre est, ad documentum deitatis ipsius sufficisset. Sunt et sententiæ singulares, hujus scilicet veritatis astipulatrici- ces, ut illæ Pauli: *Divisiones ministeriorum sunt, idem ipse Dominus; et divisiones operationum sunt, ipse autem Deus, qui operatur omnia in omnibus* (1 Cor. xii, 5). Et inter cætera Petri: *In veritate, inquit, scio, quia non est Deus personarum acceptor. Cum cogitanti et hesitanti de visu, Spiritus sanctus dixerit, Surge, et vade cum illis nihil dubitans; ego misi illos ad te* (Act. x, 20, 34). Nam David sæpenumero eum nuncupat *Spiritum rectum* in quinquagesimo psalmo. Dominum Deum appellat in nonagesimo primo: *Quoniam rectus est, inquit, Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo; et, Dominus super aquas multas, in psalmo vigesimo octavo prodit, quibus in exordio suo Genesis Spiritum Dei superferri depromit* (Gen. 1, 2). Licet illud manifeste noverim, nunquam annumerari Spiritum sanctum Patri, vel etiam Filio potuisse, cum dictum sit, *Ite, baptisate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19): nisi sociam deitate regnaret. INT. Quid ergo? tres Dei sunt? RESP. Absit: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli*. INT. An duo sunt? RESP. Nequaquam, quia nemo potest duobus dominis servire (Id. vi, 24). INT. Unusne

(a) Ignoti auctoris, sed antiquissimi. Non exstat in codicibus annorum octingentorum, duobus videlicet Remigianis, quorum alter titulum sine Augustini nomine hunc ipsum præmittit, « Incipit libellus seu dialogus de Unitate sanctæ Trinitatis; » alter autem dialogum Augustino tribuit hæc inscriptione, « Incipit Tractatus sancti Augustini episcopi a semetipso ad semetipsum: » falso quidem, uti satis ex dicendi ratione liquet, tametsi iste ipse codex ante annos circiter octingentos scriptus putetur, et ad antiquius aliud exemplar exaratus, quemadmodum ostendit scriptura hæc in dialogi fine calamo prorsus eodem facta, scilicet post verbum, « nascantur, » continuo in ipsa linea sequitur, « Contendi, ut potui, cum omni solertia: qui legis, ora pro me. »